

A MAGYAR AMERIKAI TÖRTÉNETI KAPCSOLATOK

A Magyarországnak igen sokrétű kapcsolata alakult ki az évszázadok során az Amerikai Egyesült Államokkal. Mindjárt a kezdeteknél megemlíthető a névválasztás. Amerigo Vespucci 1451-ben született az itáliai Firenzében. Az Amerigo név a latin Emericus, a magyar Imre olasz változata. Mivel a keresztelőre egy olyan templomban került sor, amelynek Szent Imre volt a védőszentje és a középkori Itáliában elterjedt a Szent Imre kultusz, így joggal vethetjük fel Szent István fiának „keresztapaságát.”

BUDAI PARMENIUS ISTVÁN, AKI AZ ELSŐ VERSET ÍRTA AMERIKÁRÓL

Budai Parmenius¹ István (1555 körül–1583) (az angol nyelvű szakirodalomban Stephen Parmenius néven szerepel), a XVI. század legkiválóbb latinul verselő költője,² 1579-ben végezte az egyetemet Heidelbergben. Bejárta Nyugat Európát és az 1580-as évek elején eljutott Angliába, ahol az oxfordi egyetem főkönyvtárosa lett. Utazásairól, tanulmányairól így írt: „A vándorlások közben nemcsak a sok múzsa vendégszeretetét, hanem sok állam bölcs intézményét és sok egyház jól bevált kormányzatát is megismertem. Közel három éve foglalkozom ezzel. Ámde utazásom célja nemcsak az volt, hogy a népek szokásait és városait láthassam, hanem abban is reménykedtem, hogy kiváló emberek fogadnak barátságukba, vagy legalábbis megismernek engem.”³ Így ismerkedett meg Richard Hakluyttal⁴, a híres földrajztudóssal és az ő ajánlására vette fel Sir Humphrey Gilbert, I. Erzsébet királynő kegyeltje expedíciójának tagjai közé, azzal a feladattal, hogy a nagy és kockázatos vállalkozás költője és krónikása legyen, 1583. jún. 11-én indult az öt hajóból álló flotta felfedező útjára és aug. 3-án kötött ki Új-Foundland partján. Parmenius több érdekes adatot közöl a szigetről Hakluythoz írt levelében, melyet az „*Voyages, Navigations*” etc. (London, 1600) c. művében tettek közzé. Két hetet töltöttek Új-Fundland földjén, majd az ünnepélyes ceremóniákkal már korábban angol birtokká nyilvánított területről nagy részük visszaindult az anyaországba. Parmenius a „*Dellight*” nevű zászlóshajóra szállt, Humphrey Gilbert pedig egy másik vitorlásan utazott hazafelé, a harmadik hajón pedig Edward Haies kapitány indult útnak, augusztus 20-án. Új-Skócia déli csúcsánál, a Sable-

¹ A Parmenius név magyarul a „Pajzsos” vagy a „Pajzs” családnévnek felel meg.

² Kropf Lajos: Budai Parmenius István. *Századok*, 1889. 150–154. o., Balázs Dénes: Budai Parmenius István, az első magyar tudós utazó Amerikában. *Földrajzi Múzeumi Tanulmányok*, 1987. 3. o., Balázs Dénes: *Magyar utazók Amerikában*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1995. 12. o.

³ Ács Tivadar: Egy tengerbe veszett magyar humanista költő a XVI. században. *Filológiai Közöny*, 1962/1–2. 116. o.

⁴ Hakluyt, Richard: *The Principal Navigations, Voyages, Traffiques and Discoveries of the English Nation*. Glasgow, 1904. VIII. k.

fok veszélyes szirtjeinél, augusztus 28-án viharba kerültek. A „*Dellight*” lélek kapott egy sziklazátonyon, ott pusztult el az ünnevelt humanista költő, Budai Parmenius István is. Nem sokkal később, szeptember 9-én, Sir Humphrey Gilbert hajója is elsüllyedt az Azori-szigetek táján.

Egyedül Haies kapitány tért csak vissza Angliába, birtokában Parmenius utolsó, augusztus 6-i levelével. Haies, a nagy műveltségű tengerész, I. Erzsébet királynőnek írott jelentésében megörökítette a szerencsétlen sorsú magyar humanista emlékét is: „*A vízbe fulladtak között volt egy nagy tudós is, egy magyar, aki Buda városában született, s ezért budainak nevezték. Ő nemes érzelmekből és jótettek iránti hajlandóságból vett részt a vállalkozásban, szándékában lévén, hogy latin nyelven megőrizze ezen felfedezés érdemes cselekedeteinek és dolgainak emléké, nemzetünk dicsőségére, melynek díszje volt, mint szónok és ritka tehetségű, ékes stílusú költő.*”⁵ Budai Parmenius István verseinek egy része tehát szerencsésen megérkezett Angliába, köztük az is amely elsőként szólt az újonnan felfedezett földrésről. Amerikáról:

„...Ujjongj nagy lélek, csak téged vár egyedül e föld,
Melynek soha nem volt fejedelme idáig.
És a világ, mely három földrész volt eleinte
S azt negyedikkel megtoldotta Kolumbusz a bátor,
Téged vár...”⁶

KONCSÁG NÁNDOR A HITTÉRÍTŐ ÉS FÖLDRAJZTUDÓS

P. Koncság Nándor SJ (1703–1759) neve több formában is megjelenik a különböző magyar nyelvű lexikonokban és forrásművekben: Consak, Konzak, Kunsági, Konsag, vagy Konschak.

Tizenhat évesen, 1719. október 22-én felvételt nyert a Jézus Társasága trencsényi novíciátusába. Később Grazban végezte tanulmányait, majd pappá szentelték. Ezután Budára tért vissza, ahol tanárként dolgozott. Ekkor írta 1728-ban megjelent verseskötetét, amelyet *Nagadia* címmel publikáltak. 1729-ben kiküldték Sevillebe a két éves missziói előkészület elvégzésére. Innen került Mexikóba. Mivel azonban itt elég jezsuita hithirdető működött, előjárói Kalifornia északi részébe rendelték a Szent Ignác missziós állomásra. Ez volt a kaliforniai missziók központja. Koncság két redukciót⁷ alapított, 1745-ben Nuestra

⁵ Ács Tivadar: Egy tengerbe vesztett magyar humanista költő a XVI. században. *Filológiai Közöny*, 1962/1–2. 116. o.

⁶ Quinn, David B.: Budai Parmenius István: az első magyar utazó Észak-Amerikában. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1974/2. 204. o.

⁷ A redukció (lat., a *reduco*, „visszavezet” igéből): Amerika spanyol gyarmatain megtérített indiánok misszionáriusok vezette zárt települése, melynek lakói *ad ecclesiam et vitam civilem essent reducti*, visszavezettetnek az Egyházba és a polgári életbe”. – Az indiánok közötti vándor misszionálás eredménytelenségét látva a jezsuita rend ártott az indiánok redukciókba való összegyűjtésére, hogy állandó kapcsolatot tarthassanak az új keresztényekkel. A redukciók lakóinak száma néhány száz és több ezer között változott, egy vagy több pap gondozta őket, és indián önkormányzatuk volt. Gazdasági életük alapja a földművelés, de a kézművességet is szinte művészi szintre emelték. A föld és a termés köztulajdon volt. Korlátozottan ismerték a magántulajdont, a termék-főlösleget piacon értékesíthették. A jövedelem a redukciók lakóinak szükségleteit és az adózást szolgálta.

Señora de los Dolores-t, majd 1751-ben Santa Gertrudis-t. Közben 1746-tól a San Ignac redukció vezetésével bízták meg, ahol templomot építtetett, és több mint félezer cochimies, vagy más források szerint conchini indiánt keresztelt meg. Ezek a telepes falvak valósággal mintaképei voltak a tervszerű és tökéletes telepítésnek. Szervezetük és felépítésük megegyezett a többi jezsuita telepével, de Koncsák a földművelést magasabb fokra emelte, mint más redukciókban. Valóságos paradicsom lett ez a vidék, amely annyit termett, hogy nagy mennyiségű termény került eladásra is. Két évtizedes kitartó munkája elismeréseként 1753-ban a mexikói redukciók felügyelőjévé nevezték ki. Ez a feladata további utazásokkal járt, hiszen egész Mexikó területét be kellett járni munkája részeként.

P. Koncság neve így nem csak, mint misszionárius maradt fenn az utókor számára, hanem kiváló földrajzi és kartográfiai ismereteivel kora természettudományos életének is kiemelkedő alakjává vált. Mint földrajzi felfedező feltárta Dél-Kalifornia vidékeit: Bejárta az arizonai sivatagot, a Colorado folyó völgyét, és a mai Új-Mexikó tájait. Elkészítette ezeknek a vidékeknek pontos hegy- és vízrajzi térképét, s ezzel kiváltotta a korabeli szakemberek elismerését, hiszen némelyiket földrajzi világeseményként is kezelték. Megbízhatóságukról a mai térképészek is nemegyszer meggyőződhetnek. Koncság volt az, aki bebizonyította, hogy az addig szigetnek vélt Alsó-Kalifornia valójában félsziget.

Utazásairól több írása is megjelent, amelyek közül a legjelentősebb a „*Diario de Viajes en California*”, vagyis Kaliforniai utazások naplója, amit több nyelvre is lefordítottak, ám magyar változatról nincs tudomásunk. Rendtársaival váltott levelezéseiből is maradt ránk néhány.

P. Koncság 1759. szeptember 10-én hunyt el Mexikóban tisztázatlan körülmények között. Közel harminc éven keresztül az indiánok között végzett misszionáriusi munkája, valamint a földrajztudomány és térképészet terén elért eredményei méltán emelik személyét nagy magyarjaink közé.⁸

KOVÁTS MIHÁLY, AKIT PETŐFI SÁNDOR JÁNOS VITÉZNEK NEVEZETT

Még manapság is kevesen tudják, hogy Petőfi Sándor János vitézét a valóságban élt személyről Fabriczy Kováts Mihályról mintázta. Petőfi a Helység kalapácsa című művében is átkeresztelte hőseit, de a kezdőbetűket meghagyta. Így lett Kovátsból Kukorica, a János pedig onnan credhet, hogy a Mihály mellett külföldi szolgálatai során ezt a nevet is használta.

Kováts Mihály Karcagújszálláson született szabad kun családban.⁹ Mint ismeretes a bécsi udvar 1702-ben elzálogosította a Kis- és Nagykunságot a Német Lovagrendnek. Így

A közösségi- és a magánéletet a vallás irányította. Az oktatás terén is nagy eredményeket értek el. Lásd: Bangert, William V.: *A jezsuiták története*. Budapest, Osiris Kiadó, 2002. 223. o.

⁸ Szabó László: *Magyar múlt Dél-Amerikában (1519–1900)*. Budapest, Európa Kiadó, 1982. 49. o.. Kik jártak elsőként a magyarok közül Latin-Amerikában? I. rész. 2008. In: www.halasieva.eoldal.hu, Lacza Tihamér: *Magyar jezsuiták Latin-Amerikában. Társadalomtudományi Szemle*, 2000/1. 127–146. o., Miklósi László: *Magyar hősök öt világrészen*. Budapest, a szerző kiadása, 1936. 38. o.

⁹ Póka-Pivny Aladár, Zachar József: *Az amerikai függetlenségi háború magyar hőse*. Budapest, Zrínyi Könyvkiadó, 1982. 9. o.

Kováts Mihály is gyermekeveit az elveszett privilégiumok visszaszerzéséért folytatott harc légkörében élte meg.¹⁰ Valószínűleg korán árvaságra juthatott és ezért állt be huszárnak. Az osztrák örökösödési háború sziléziai, cseh és olasz frontján harcolt és elérte a strázsamesteri rangot. Amikor Kováts ezredét a Nagy Frigyessel történt békekötés után Mária Terézia feloszlatta, a kuruc hagyományokat követve beállt a franciaországi magyar huszárokhoz.¹¹ Részt vett az 1745. május 11-én megvívott fontenoy-i csatában, ahol XV. Lajos és szeretője (Petőfi a király lányát szerepelteti) egy dombról nézte az ütközetet. Amikor az ellenség körülvette és majdnem elfogta őket, a magyar huszárok mentették meg a királyt és a kíséretét. Ekkor kapta Kováts a kornétási (zászlós) rangot.

A békeidőben értelemszerűen elrendelt létszámcsoökkentés miatt 1752-ben elbocsátották, ekkor Poroszországba utazott és jelentkezett a Székely-huszárezredbe. Szolgálatáért és a hétéves háború kezdetén tanúsított bátorságáért 1758 elején hadnagyi rangot kapott. 1758 nyarán Kleist megbízta egy császári dezertőrökből álló (és a hadizsákmányból felszerelt) szabad huszárcsapat megszervezésével és egyben kapitánnyá léptette elő, ami igazolja, hogy derekasan elsajátította a hadi mesterség fortélyait.

Kováts csapatát a porosz hadvezetés adóbeszedésre és rendfenntartásra osztotta be. Ez a szolgálat nem volt elfogadható Kováts Mihálynak, ezért Lengyelországba szökött, ahonnan Mária Terézia kegyelmi rendeletében bízva hazatért Magyarországra.

Amikor Washington felhívása megjelent a magyar újságokban, Kováts Mihály rögvest Franciaországba utazott és 1777. január 13-án Bordeaux-ból két oldalas ékes latinsággal megírt levelet intézett Benjamin Franklinhez, az amerikaiak párizsi nagykövetéhez, aki a hadseregbe jelentkező önkéntesek utaztatását is szervezte: „Nagyságos Uram! Az aranyzsabadságnak nem sárarany az ára. A szabadságért harcba szálló régente a haza atyáira hallgattak. Én is, ki ezt a levelet tisztelettel átnyújtom Nagyságodnak, magyar nemzetiségű szabad nemesember vagyok. A porosz király hadseregében... a legalsó rendfokozatból főstrázsamesteri rangra emelkedtem fel.... Önként és szabad akaratomból érkeztem ide, hogy... az áldást hozó Gyűlés [a Kongresszus] szabadságáért a leghívebben feláldozzam egész magamat.... Semmit sem kívánok olyan hevesen, mint hamar útra kelni, hogy ott, ahol azt a legnagyobb katonai szükség megköveteli, szakadatlan szolgálatban éljek-haljak. Nagyságodhoz és az áldást hozó Gyűlés egészéhez mindhalálig leghívebb Fabriczy Kováts Mihály.”¹²

Kéthónapos tengeri út után (átkelve az Óperenciás, azaz „ob der Enns” Enns folyón túli tengeren) 1777 áprilisában érkezett meg Amerikába. Az 1777. október 4-én vívott germantowni ütközetben, első tengerentúli bevetéskor találkozott az amerikai lovasság főparancsnokává kinevezett Kazimierz Pulaski tábornokkal, aki ezredesi ranggal maga mellé vette kiképzőtisztnek. Amikor Pulaski 1778 márciusában lemondott posztjáról és a Kongresszus engedélyével saját légiót alapított, Kovátsot tette meg „ezredes-parancsnokká.” A légiót 1779 februárjában az angolok által fenyegetett Dél-Karolina védelmére rendelték, de mire május elejére odaértek, az ellenség már ostrom alá vette az állam főváro-

¹⁰ Kiss József: *A Jászkun Kerület parasztsága a Német lovagrend földesúri hatósága idején, 1702–1732*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1979. 13. o.

¹¹ Zachar József: *Időgen hadakban*. Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1984. 331. o.

¹² Zachar József: Kováts Mihály levele Benjamin Franklinnak 1777. január 13. *Hadtörténeti Közlemények*, 1979/2. 318. o.

sát, Charlestont. A várost védő parancsnokok már a megadás módozatait fontolgatták. Pulaski ezt elkerülendő, úgy döntött, kétszáz emberrel rajtaüt az ötszörös túlerőben lévő angol elővéden (a terv az volt, hogy a tábornok leköti őket a lovassággal, Kováts pedig nagyjából száz gyalogossal hátba támadja az angolokat). A rajtaütés teljes sikert hozott, a légio azonban súlyos veszteséget szenvedett; az ezredes-parancsnok maga is elesett (ott, ahol ma az állam hadiakadémiájának gyakorlótere áll, amely 1955 óta az ő nevét viseli). Több szemtanú is megörököltette Kováts Mihály ezredes-parancsnok hősi halálát. A továbbiakban ezekből idézek hármat: „Nagyon bátor és tapasztalt katonatiszt volt, születése szerint magyar, huszár ezredes Nagy Frigyes alatt, akitől vitézségi keresztet kapott.” „Észrevéve, hogy a lovasok között némi féltékenység mutatkozott, mivel még nem voltak csatához szokva, egyenesen elébe lovagolt azoknak, akik támadólag közeledtek, és egyedül szállt szembe az ellenséggel, közülük pár perc alatt hármat is a porba sújtott. Akik vele voltak, azok felbátorodtak és lelkesedve vele tartottak, akiket pedig megtámadott, azok megzavarodtak...” „Kováts ezredes a legelső támadó lovasok között volt. Néhány angol dragonyos azonnal rárontott. Szabályját derekasan forgatta, amikor lövés érte. Még vagdalkozott az ellenség gyűrűjében, majd erejét elvesztve lezuhan lováról.”¹³ Kováts Mihály bátor helytállása és hősi halála, – mely előtt még az ellenség is tisztelettel és elismeréssel fejet hajtott, – megmentette a függetlenségi háború ügyét. Az ostromló angolok azt hitték, hogy a légio egy nagyobb amerikai felmentő sereg előőrsé és ezért visszavonultak. Ezzel felmentették az utánpótlást biztosító kikötőt és bebizonyították az amerikaiaknak, hogy meg lehet verni az angol sereget. Kováts Mihály példája fellelkesítette tovább harcoló bajtársait, a lovasság fejlesztésére tett írásbeli intézkedéseivel pedig még hosszú időre meghatározta az amerikai lovasság kiképzését és hadrendjét. Nevéhez fűződik a lovas fegyvernem amerikai meghonosítása, ezért őt az amerikai szakirodalomban „az amerikai lovasság alapító atyjának” nevezték, ami a legnagyobb kitüntető jelző az Egyesült Államokban.¹⁴

Washington így méltatta az eseményt Horatio Gates tábornokhoz, Saratoga „hőiséhez” írt 1779. június 13-i levelében: „Ha igaz [a charlestoni ütközetéről szóló hír], ez az egyik legdicsősebb esemény, amely megtörténhetett és a legnagyobb megbecsülését fogja hozni fegyvereinkre.”¹⁵

Az amerikai magyarok 1932-ben emléktársaságot hoztak létre, Kováts tiszteletére, az Amerikai Magyar Szövetség pedig 1939. november 8-án határozatot hozott arról, hogy a Szövetség (és az amerikai magyarság) jelmondatává teszi a Kováts 1777. januári leveléből származó „Fidelissimus ad mortem” („mindhalálig hűséges”) kifejezést. Az amerikai magyarok közül Kováts Mihály ezredes parancsnok szellemében mintegy hetvenezren fogtak fegyvert a fasizmus ellen és harcoltak az amerikai hadsereg kötelékében Több millió dolláros hadikölcsönből a háború alatt felépült két hadihajó egyike Kováts Mihály nevét kapta.

Kováts Mihályról Washingtonban teret neveztek el, és lovas szobrot állítottak. 1955. április 13-án az amerikai törvényhozás mindkét háza egyhangúan Kováts Mihály emléknapjává nyilvánította május 11-ét. Kováts nevét ott találhatjuk Pennsylvániában a hősök panteonjában Washington és La Fayette mellett. Szerepel az amerikai tananyagban és a

¹³ Póka-Pivny Aladár, Zachar József: *Az amerikai függetlenségi háború magyar hőse*. Budapest, Zrínyi Könyvkiadó, 1982. 128–129. o.

¹⁴ Zachar József: *Idegen hadakban*. Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1984. 364–365. o.

¹⁵ Póka-Pivny Aladár, Zachar József: *Az amerikai függetlenségi háború magyar hőse*. Budapest, Zrínyi Könyvkiadó, 1982. 133. o.

legnagyobbaknak kijáró tisztelet övezi. Ronald Reagan 1981-ben az alábbiakat mondta Kováts Mihályról: „Amerika történelmének neves magyarja, az amerikai forradalom idején az Egyesült Államok lovasságának megalapítója, a vitéz, aki a charlestoni csatában életét áldozta – a mi büszkeségünk.”

A FÜGGETLENNÉ VÁLT AMERIKAI EGYESÜLT ÁLLAMOK HATÁSA A MAGYARORSZÁGI KÖZGONDOLKODÁSRA

Amerikáról az első írásos emlék Székely István: *Chronica ez világnak jeles dolgairól* (Krakkó 1559) címen kiadott világkrónikájában¹⁶ található. Ettől kezdve folyamatosan figyelemmel kísérik az Amerikában történeteket,¹⁷ de az igazi érdeklődést a magyar közvéleményben a függetlenségi háború váltotta ki. Szacsvey Sándor (1752–1815) a Magyar Kurír szerkesztője erről így nyilatkozott: „...miőtától fogva Amerika az anglus jármot nyakáról ki-vevén Szabad Társasággá lett, az óta minden nemzetek ezen arany szabadság után ásitoznak (értsd: áhitoznak).”¹⁸

A marosvásárhelyi Teleki Téka gyűjteményébe ekkoriban kerülhetett a Függetlenségi Nyilatkozat egyik példánya, az összes képviselő aláírásával.

A magyar jakobinus mozgalom vezetője, Martinovics Ignác Thomas Paine (1737–1809) művét fordította le és nyilatkozatot tett arról, hogy Amerika példáját kell követni.¹⁹

A korszak legműveltebb jogásza, Hajnóczy József az amerikai vallásszabadság és türelem követésének szükségszerűségét hangsúlyozta.²⁰ Sok neves magyar kortárs, – például Berzeviczy Gergely: „Magyarország kereskedelméről és iparáról” című művében, – állította párhuzamba az amerikai gyarmatok helyzetét a Brit birodalmon, illetve Magyarország helyzetét a Habsburg Birodalmon belül. A bécsi kormány vámpolitikájára utalva ezzel. „Roppant tömege megy a pénznek keresztül Magyarországon, de nem marad itt, hanem az oszt-rák tartományok felé foly el, és különösen Bécsben halmozódik fel. Folyása közben aztán a jelzett hatásokat idézi elő. Különben az mindenütt megtörténik, ahol a gyarmati rendszer lesz uralkodóvá. Ennélfogva kettős baj sújtja Magyarországot: a látszólagos gazdagság tünete s a kimerült szegénység nyomasztja, mivel az ország elveszti pénzeit és a hevesebb keringésű átmeneti forgalom hatása azt még jobban szegényítvén, a politikai halál válsága felé siet, s éppen úgy, miként a gyorsabb vérkeringés által okozott pír tulajdonképp a legveszedelmesebb jelenség.”²¹

Az 1790-es évek közgazdasági szakirodalmja alapján terjedt el a gyarmati helyzetre való hivatkozás, amire Kossuth Lajos is utalt és szintén az amerikai példából kiindulva

¹⁶ Komlós Tibor: A Bibliotheca Hungarica Antiqua sorozat első három kötete. Irodalomtörténeti Közlemények, 1961/5. 605. o.

¹⁷ Gál István: *Magyarország és az angolszász világ*. Budapest, Argumentum Kiadó, 2005.. Závodszy Géza: *Az Amerika motívum és a polgárosodó Magyarország a kezdetektől 1848-ig*. Budapest, Tankönyvkiadó, 1992.

¹⁸ Magyar Kurír. 1789. május 17. Idézi: Eckhardt Sándor: *A francia forradalom eszméi Magyarországon*. Budapest, Franklin Nyomda, 1924. 106. o.

¹⁹ Benda Kálmán: (Sajtó alá rendezte): *A magyar jakobinus mozgalom története*. Budapest. Akadémiai Kiadó, 1957. I. k. 125, 507, 578–79, 762. o.

²⁰ Bónis György: *Hajnóczy József*. Budapest. Akadémiai Kiadó, 1954. 63. o.

²¹ Gaál Jenő: (Szerkesztette és fordította): *Berzeviczy Gergely élete és művei*. Budapest, Politzer Kiadó. 1902. 206. o.

szervezte meg a védegyeleti mozgalmat.²² Klauzál Gábor már 1837 tavaszán Csongrád megye közgyűlésén az amerikai gyarmatok angolok elleni bojkottjára hivatkozva szólított fel honfitársait Ausztria gazdasági kizsákmányolása ellen. Példaként hivatkozott arra, hogy az amerikaiak megfogadták, hogy mindaddig régi ruháikat fogják viselni, míg maguk is posztót készíteni nem tudnak. „*És íme, hihetetlenül rövid idő alatt posztógyáraik az angliaiakkal egy lépcsőre emelkedtek.*”²³

Kossuth Lajos az Iparegyesület mellett szót emelve, (majd a Védegyelet mellett is hasonlóan érvelve) kijelentette: Észak-Amerika gyarmat volt, az angol parlament még egy patkóseget sem engedett ott gyártani, de Amerika Franklin szavát megértve szabad lett.²⁴

Széchenyi István, akinek a könyvtárában szinte minden fontosabb akkoriban hozzáférhető szakirodalom meg volt Amerikáról, egy tickosrendőri jelentés szerint már az 1820-as évek elején kijelentette, hogy a Habsburg Birodalom száz év múlva meg fog szűnni, emellett 1824-ben először a Naplójában, majd döblingi magányában is hangsúlyozta: „*Azelőtt Fönícia volt elsősorban, később Velence, Genua, jött azután Hollandia, Brittanía... (most) Yankee Amerika van napirenden.*”²⁵

Széchenyi István javaslatára utazott az Amerikai Egyesült Államokba Nagy Károly, a híres matematikus és csillagász, hogy kapcsolatot létesítsen a két ország akadémiaja között. Nagy Károlyt megválasztották az Amerikal Philosophial Society tiszteletbeli tagjává és egyúttal elnyerte Anrew Jaksonnak (1767–1845) az Egyesült államok 7. elnökének a barátságát.²⁶

Széchenyi István, mint a Magyar Tudományos Akadémia alelnöke 1833. június 10-én ünnepélyes hangú levélben válaszolt a philadelphiai elnök január 5-én kelt levelére, hangsúlyozva a két ország közötti tudományos kapcsolatok fölvételének fontosságát: „*Bár Amerika őserdeibe csak rövid idővel ezelőtt telepedett meg a felvilágosodás anyaga, mégis sugarait rá bocsátotta azokra, akik századokon át a legsiralmasabb körülmények között szenvedtek és alig bírnak fél lábbal kilépni azokból az undorító feudális zúrókból, melyek az emberiséget és különösen hazánkat megalázzák.*”²⁷

BÖLÖNI FARKAS SÁNDOR: UTAZÁS ÉSZAK-AMERIKÁBAN

Bölöni Farkas Sándor (1795–1842), szegény székely nemes alaposan felkészült nyugat-európai és amerikai utazására. Minden fellelhető könyvet elolvasott, térképeket tanulmá-

²² Kosáry Domokos: *Kossuth Lajos a reformkorban*. Budapest, Osiris Kiadó, 2002. 321. o.

²³ Idézi: Závodszy Géza: *Az Amerika motívum és a polgárosodó Magyarország a kezdetektől 1848-ig*. Budapest, Tankönyvkiadó, 1992. 238. o.

²⁴ Pesti Hírlap, 1841. május 23.

²⁵ Károlyi Árpád: (Szerkesztette és bevezetéssel ellátta): *Gróf Széchenyi István döblingi irodalmi hagyatéka*. Budapest, Athenaeum Kiadó, 1921. II. k. 417. o.

²⁶ Bartina Lajos: Nagy Károly, egy reformkori tudós az újvilágban. *Földrajzi Múzeumi Tanulmányok*, 1990/8. 27–32. o., Wagner, Francis S.: Nagy Károly levelezése az Amerikal Philosophial Society könyvtárában. *Technika-történeti Szemle*, 1980–81. 201–210. o., Bakos József: Nagy Károly 1797–1868. reformkori természettudós élete és munkássága. Bp., 1994., Kondor Gusztáv: Nagy Károly Magyar Akadémia tag emlékezete. In: MTA Értekezések a Mathematikai Tudományok Köréből. V. k. I. sz. 1877. 6–9. o.

²⁷ Idézi: Gál István: Amerika képe Széchenyi írásaiban. *Filológiai Közöny*, 1872/1–2. 40. o.

nyozott. Ezeknek az utazásoknak a leírását jelentette meg 1834-ben Kolozsvárott „*Utazás Északamerikában*” címmel, egy évvel korábban, mint Alexis de Tocqueville: „*De la Démocratie en Amérique*” első részét kiadták.²⁸ (Tocqueville művének második része 1840-ben jelent meg, rá egy évre Fábíán Gábor magyarra lefordítva közzé tette.)²⁹

Bölöni Farkas könyvében szinte vallásos rajongással írt az amerikai demokráciáról. Elragadtatással számol be arról, hogy New Yorkban mikor partra szállt, nem kértek tőle útlevelet, a vámháznál becsületszavát elegendőnek tartották portékáinak bevallásakor. Mindenütt szeretettel fogadják az utazót, különös vendégszeretettel veszik körül. „Szabadság, szabadság!” ezt a szót ismételteti Bölöni Farkas, amikor látta a sajtószabadság és a vallás-szabadság érvényesülését. A francia forradalom megvalósult eszméit vélte megvalósulni a fiatal Amerikában. Találkozott Jackson elnökkel is Meglepődött azon, hogy fogadja és az a közverlen hangnem és ceremónia nélküliség, az egyszerű fekete ruha és hogy olyan embert látott, kit nem a születés, hanem a személyes érdemei emeltek ilyen magas tisztségre. Az sem teljesen véletlen, hogy Toqueville-al a charlestowni börtönben találkoztak. Ekkoriban a leghumánusabb és leginkább a bűnözőket a javulás útjára terelő intézménynek a szabadságvesztést tartották és kutatták az „ideális” börtönrendszert.³⁰

Bölöni Farkas közölte először a VII. fejezetben magyar nyelven az amerikai Függetlenségi nyilatkozatot, amit aztán 1849. április 14-i trónfosztáskor kiadott proklamáció min-tájának tekintettek.³¹

Az „*Utazás Északamerikában*” a reformkor egyik legnagyobb könyvsikere lett. Széchenyi, Wesselényi Miklós, Kossuth Lajos, a centralisták és az országgyűlési ifjak egyaránt nagyra tartották. Bölöni Farkas nem csak az olvasó tiszteletét, de a Magyar Tudós Társaság jutalmát is elnyerte vele. (A második kiadást be is tiltotta a cenzúra.)³²

HARASZTY ÁGOSTON, A KALIFORNIAI SZŐLŐKULTÚRA ATYJA

A kaliforniai szőlőkultúra atyjának tekintik sokan a Magyarországról Amerikába kivándorolt Haraszthy Ágostont (1812–1869). Eleinte jogi pályára készült, majd később szülőföldjén országgyűlési követévé választották. A pozsonyi országgyűlésben barátságot kötött Wesselényi Miklóssal és Kossuth Lajossal is. Nagy hatást gyakorolt rá Bölöni Farkas Sándor

²⁸ Hitchens, Keith: Bölöni Farkas és de Tocqueville. *Korunk*, 1965. 1670. o., Gellén József: *Alexander Bölöni Farkas and Alexis de Tocqueville on America, a comparison of two attitudes*. In: *Hungarian Studies in English* 10. Debrecen, Alföldi Nyomda, 1976. 27. o., Takács Péter: A jacksoni Amerika – magyar és francia szemmel. Bölöni Farkas Sándor és Alexis de Tocqueville társadalomszemlélete. *Politika – Tudomány*, 1988/2. 60. o.

²⁹ Tocqueville Elek: *A 'demokrácia Amerikában*. A francia eredetiből fordította Fábíán Gábor. Buda, Egyetemi Nyomda, 1841–43. I–IV. k. Vö.: Fábíán Gábor: A most fejlődő politikai világ főbb vonásai Tocqueville nyomán. *Athenaeum*, 1842/I. 705. o.

³⁰ Mezey Barna: *A polgári börtönügyi tudományosság a XIX–XX. század Magyarországon*. In: Bódiné Beliznai Kinga, Mezey Barna: (szerk.): *A magyar börtönügy kutatásának alapjai*. Budapest, Gondolat Kiadó, 1997. 19. o.

³¹ Képes György: *Amerikai hatások Kossuth, valamint az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc alkotmányjogi gondolkodásában*. In: Mezey Barna, Vörös Imre (szerk.): *150 év – a magyar polgári átalakulás alkotmányos forradalma. Jogtörténetek 1848-ról*. Budapest, Logod Bt. 2000. 260. o.

³² Jakab Elek: *Bölöni Farkas Sándor és kora*. Pest, Keresztyén Magvető V–ik kötet. 1870., Jancsó Elemér: *Bölöni Farkas Sándor élete és munkássága*. Kolozsvár, Minerva Nyomda, 1942.

amerikai útinaplója, ezért ennek hatására utazgatni kezdett. Bölöni Farkast azonban leginkább az amerikai demokrácia társadalmi, kulturális, szociális kérdéseit tanulmányozta, míg Harasztyt az amerikai gazdaság lehetőségei érdekelték. Bejárta Nagy-Britanniát és az Egyesült Államokat. Ez utóbbi útjai során sok időt töltött az indiánok között, amiről készült feljegyzéseiből írta meg „Utazás Éjszakamerikában.” Pest, 1844. I–II. k. című kalandos útleírását. Haraszty könyve a korabeli ifjúság körében rendkívül népszerű lett, pedig már kiadták magyarul James Fenimore Cooper könyveit is. Ezután már családjával tért vissza Amerikába és Wisconsin államban megalapította Haraszthy-falvát, ami ma Sauk City néven ismert. Az újonnan alapított várost intenzíven fejlesztette, utakat, hidakat, malmot építtetett, megalapította a környék első menetrendszerinti gőzhajóáratát és meghonosította a sörgyártást.

Orvosai javaslatára Kaliforniába költözött és az akkor még falunak számító San Diegóban telepedett le, ahol rövidesen megválasztották először sheriffnek, majd marsallnak és Kalifornia törvényhozásába San Diego megye képviselőjének.

Később a borkultúra megteremtése érdekében San Franciscóba költözött. 226 hektáron kezdett szőlőt termesztetni. Borászatát Buena Vistának nevezte. Ez a borászat a mai napig működik. Haraszty angol nyelven könyvet írt a szőlő termesztéséről és a kaliforniai borászat fejlesztéséről („*Grape Culture, Wines and Wine Making with Notes upon Agriculture and Horticulture*”) amiből több nemzedék tanulta a szőlőművelést. Művének megszületése után száz évvel Kalifornia állam szenátusa ünnepélyes nyilatkozatot fogadott el, amely kimondta, hogy „Haraszty a kaliforniai szőlőkultúra atyja, aki Kaliforniát az Egyesült Államok szőlőskertjévé varázsolta.”³³ Haraszty Ágoston nevét szobrok, táblák, utcák és intézmények őrzik.

KOSSUTH LAJOS AMERIKAI FOGADTATÁSA

Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc leverése után élethossziglan tartó emigrációba kényszerült Kossuth Lajos (1802–1894), a XIX. század legmarkánsabb, legnagyobb hatású magyar politikai vezetője. Hosszú vándorútja az Oszmán Birodalomban kezdődött, ahol összesen két évet töltött.

A magyar szabadságharc leverése után az Amerikai Egyesült államok élénk figyelemmel kísérte a magyar emigráció sorsát. A demokrácia, a függetlenség és a szabadság előharcosát látták a magyarság küzdelmében. Kossuth Lajost törökországi internáltságából is az együttes amerikai és angol közbenjárás szabadította ki és egy amerikai gőzhajó, a Missisipi hozta el Amerikába, hogy eleget tudjon tenni az amerikai kormány meghívásának.³⁴ Kossuth a washingtoni kongresszus vendégeként hét és fél hónapot töltött az államokban.

Kossuth Lajos amerikai útjának állomásai:³⁵ A „Humboldt” 1851. december negyedi-

³³ Balázs Dénes: *Magyar utazók Amerikában*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1995. 34. o., Dojcsák Győző: *Amerikai magyar történetek*. Budapest, ILK, 1985. 14. o., Sztáray Zoltán: Haraszty Ágoston munkássága Kaliforniában. *Földrajzi Múzeumi Közlemények*, 1987. 29. o.

³⁴ Gál István: *Magyarország és az angolszász világ*. Budapest, Argumentum Kiadó, 2005. 232. o.

³⁵ Vasváry Ödön: (Összeállította és kiadta): *Megjelent a Bethlen Naptár (Ligonier, PA) 1952. évi kötetében*. 93–95. o. Nem betűhív közlés.

kén éjjel futott be a New York-i kikötőbe, ott azonban Staten Islandnál megállt. Másnap pénteken, Kossuth és felesége D. Doane hatósági orvos házában töltötte az időt, amire azért volt szükség, hogy azalatt New Yorkban megtegyék az ünnepélyes bevonulás előkészületeit. A New Yorkba való feledhetetlen bevonulás szombaton, 1851. december 6-án történt. Szép idő kedvezett a nevezetes alkalomnak, amelyhez hasonló addig nem igen volt az Egyesült Államok történetében. Kossuth és kísérete a város vendégei voltak ottani tartózkodásuk 17 napja alatt. December 12. – New York város hivatalos bankettje. December 15. – A New York-i sajtó bankettje, Kossuthnak, az újságírók tiszteletére. December 16. – Kossuth a New York-i nemzetörség felett tartott szemlét. December 19. – A New York-i ügyvédi kamara bankettje (Kossuth diplomás ügyvéd volt.) December 20. és 21. – Többnyire nők összejövetelein beszélt. December 23. – Elhagyja New Yorkot, hogy Philadelphián és Baltimore-on keresztül Washingtonba menjen. December 23. – Philadelphiába ér és a karácsonyi ünnepeket betegen ott tölti. December 26. – Elhagyja Philadelphiát és Baltimore-ba érkezik ahonnan december 30-án utazik a szomszédos Washingtonba. December 31. – Millard Fillmore elnök fogadja kíséretével együtt a Fehér Házban. 1852 Január 3. – Fillmore elnök vendége a Fehér Házban. Január 5. – Ünnepélyes fogadtatás a szenátusban. Január 7. – Ünnepélyes fogadtatás a képviselőházban, aznap a kongresszus bankettje Kossuth tiszteletére. Daniel Webster beszél. – Kossuth két hetet töltött Washingtonban, amelyet január 12-én hagyott el, hogy később még egyszer visszajöjjön, amikor déli útját befejezve, északnak tartott. Január 12. – Annapolisban, Maryland állam fővárosában beszél az állami törvényhozás előtt. Január 14–17. – Harrisburgban, Pennsylvania állam fővárosában. Január 17. – Hollidaysburg, Pa. Január 21. – Blairsville, Pa. Január 22–31. – Pittsburgh, Pa. Január 31. – Megáll az ohioi Salemben és Ravennában, Clevelandbe menet. Január 31–február 4. – Cleveland, Ohio. Február 4–9. – Ohio állam fővárosában, Columbusban, ahol február 7-én beszél az állami törvényhozás előtt. Február 9. – Cincinnati felé menet megáll és rövid beszédeket mond az ohioi Xenában, Springfieldben, Daytonban és Hamiltonban. Február 9–26. – Két hetet tölt az ohioi Cincinnatiában, ahol február 19-én a Szabadkőművesek Nagypáholyába is beiktatták. Február 26. – Hajón hagyja el Cincinnati-t, ugyanaznap a wisconsini Madisonba érkezik. Február 27–március 2. – Indianapolisban, Indiana állam, ahol másnap beszél az állami törvényhozás előtt. Március 2. – Vissamegy Madisonba, ahonnan ugyancsak hajón Louisville, Ky-ba megy. Március 3–7. – Louisville, Kentucky. Március 7. – Hajón St. Louis, Mo.-ba indul. Március 9–16. – St. Louisban, Mo., március 15-én, a magyar szabadság napjának negyedik évfordulóján, nagy beszédet mond. Március 16. – Hajón elindul New Orleans, La. felé. Március 21. – Wicksburg, Miss.-ben kiszáll, hogy az állam fővárosába, Jacksonba menjen, személyesen megköszönni Foote kormányzónak, a volt szenátornak, a magyar ügyrel szemben tanúsított nagy jóindulatát. Március 26. – New Orleansba érkezik, ahol április elsejéig marad. Április 1. – Elhagyja New Orleanst. Április 3. – Mobile, Alabama. Április 5. – Montgomery, Alabama, amelyet április 7-én hagy el. Április 7–9. – Charleston, South Carolina felé menet megáll Georgia államban, La Grande, Atlanta és Augusta városokban. Április 9. – Charleston, S. C.-ba ér, hol mindössze 26 órát töltött. (Itt halt meg a washingtoni szabadságharc hőse, Kovács Mihály ezredes 1779. május 11-én, amiről Kossuthnak nem volt tudomása.) Április 10. – Wilmington, North Carolina. (Pár év múl-

va itt halt meg Mack József ezredes, a komáromi tüzéség volt parancsnoka, barátjának, Rózsafy Mátyásnak karjai között.) Április 13. – Újra Washingtonban, ahol ez alkalommal keresi fel George Washington sírját Mount Vernonban. Április 21. – Jersey City, New Jersey. Előzőleg Trentonban, New Jersey fővárosában is megállt. Április 24. – Newark, N. J. Április 24. – Elindul a New England-i államok meglátogatására, ahová 22-én s már előbb is, küldöttségek hívták. Útközben érinti Stamford, Conn., Bridgeport, Conn., New Haven, Conn., Springfield, Mass., Chicopee, Mass., Holyoke, Mass., Whitneyville, Mass. és Northampton, Mass. városokat és Springfield, Mass.-ben állapodik meg. Április 26. – Elhagyja Springfielddet, hogy Bostonba utazzék. Útközben megáll és a legtöbb alkalommal rövid beszédet mond a következő helyeken: Palmer, North Brookfield, Worcester, Weymouth, Framingham, Natick, Brookline és Roxbury. Április 27. – Bostonba, Massachusetts állam fővárosába érkezik, ahol másnap beszél az állami törvényhozás előtt. 30-án részt vesz a törvényhozás bankettjén. A következő húsz nap alatt Boston volt a főhadiszállás, ahonnan számos szomszédos városba ment át. Május 3. – A Bunker Hill-i csata helyén beszél. Május 4. – Cambridge, Mass. Május 5. – Lowell, majd Lyon, Salem, Danvers, Mass.-i városokban beszél. Május 8. – Bostonban a németekhez intéz beszédet. Május 10. – Roxbury, Mass. Május 11. – West Cambridge, Lexington és Concord, Mass.-i városokban beszél. Május 12. – Plymouth, Mass. Május 13. – Fall River, Mass. Május 14. – Utolsó beszéde a bostoni Faneuil Hallban. Május 18. – Elutazik Bostonból, Pittsfieldet érintve. Május 18. – Albanyba, New York állam fővárosába érkezik, ahol 20-án mond beszédet. Május 22. – Buffalo, N. Y. s utána Niagara Falls, ahol rövid pihenőt tartott. Május 29. – Vissza indul New York felé, útközben Auburn és Syracuse, N. Y.-i városokat érintve. Június 4. – Syracuse, N. Y. Június 9. – Utica, N. Y., majd Schenectady, N. Y., s Troy, N. Y. Június 21. – New Yorkban utoljára beszél az amerikai néphez a Broadway Tabernacle-ben. Június 23. – Kossuth utolsó beszéde Amerikában, melyet a New York-i németekhez intézett. Július 14. – Kossuth feleségével és egy pár hű kísérőjével az „Europa” nevű hajón végleg elhagyja Amerikát.

Kossuth körútja során 400 beszédet és előadást tartott emellett még több mint ezerszer felszólalt különböző fórumokon. Ezeknek egy részét kiadták.³⁶ A Capitoliumban mondta el azt a híres beszédét, amit még manapság is az angol szónoklat remekműveként tartanak számon és tanítanak az amerikai iskolákban. Kossuth saját elbeszélése szerint a börtönben tanult meg angolul, leginkább Shakespeare műveiből és a Bibliából. A *Machbeth* első öt jelenetét kiválóan le is fordította. (Ez a műve 1934-ben nyomtatásban is megjelent.)³⁷ Kossuth nyelvezetének archaikus zamata, a nagy angol drámaírótól kölcsönzött költőisége, zeneisége, színpadiassága, amely nyilvános fellépéseinek sikerességéhez jelentős mértékben hozzájárultak.³⁸

Az a fényes fogadtatás, amit az Egyesült Államok rendezett egy távoli nép kormányzó-elnökének, addig csak LaFayette-nek jutott osztályrészül. Az egyes államok, váro-

³⁶ Newman, F. W.: (szerk.): *Selected speeches of Kossuth. Condensed and abridged With Kossuth's Express Sanction.* London, 1853.

³⁷ H. Kiss Géza: Kossuth Lajos *Machbeth* fordítása. *Budapesti Szemle*, 1934. 75–90. o.

³⁸ Frank Tibor: *Az emigráns Kossuth és a politikai marketing születése.* In: Hermann Róbert: (szerk.): *Kossuth Lajos „a magyarok Mózesé.”* Budapest, Osiris KLiadó, 2006. 183. o.

sok, nemzetiségek, és testületek egymással versengve kérték, hogy látogassa meg őket, és szóljon hozzájuk néhány szót. 250 költeményt, több tucat könyvet, sok száz füzetet és több ezer cikket írtak hozzá és róla. Kossuth Lajos. Még gyermekeket is róla neveztek el, legalábbis a divatos K. középső név erejéig. Divattá vált Kossuth széles karimájú tollas kalapja és a magyar kokárda viselése. (Még a német ifjak körében is.) Megyékét, falvakat és utcákat neveztek el róla. Kossuth Lajos emlékét az Egyesült Államokban szobrok, utcanevek őrzik. Tiszteletére két kisvárost neveztek el Ohio, illetve Mississippi államban, Iowa államban pedig Kossuth megye található. Az egyetlen külföldi államférfi, akinek szobra van a Capitoliumban, a Rotunda alatti szinten.³⁹

Az illinoisi Springfieldben, a republikánusok konvenciójára maga Abraham Lincoln szövegezte meg azt a határozati javaslatot, amely egyértelműen állást foglalt a magyar szabadságharc mellett: „Kossuthot, Magyarország kormányzóját az európai kontinens polgári és vallásszabadsága érdemes és kiváló képviselőjének tekintjük. Amiért ő és nemzete küzdött – amíg a természet és a nemzetek szent alaptörvényeinek durva megsértésével le nem tiporta egy idegen zsarnok fegyveres beavatkozása – olyan ügy, amelynek vezérlő eszméi mindenütt becsesek a szabadság barátai számára.”⁴⁰ Egyetérthetünk Szekfü Gyulával, aki az alábbiakat írta: „Kossuth egymaga többet tett Magyarország megismertetésére és a magyarság iránti részvét felkeltése érdekében, mint azóta is magyar generációk összes fáradozásai.”

A MAGYAROK RÉSZVÉTELE A RABSZOLGA FELSZABADÍTÓ HÁBORÚBAN

Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc leverése után sok magyar menekült az Amerikai Egyesült Államokba. Hamarosan módjuk nyílt, hogy meghálálják a menedéket és fegyverrel harcoljanak azokért az eszmékért, amelyeket szülőföldjükön diadalra vinni nem tudtak. Az amerikai polgárháború kezdetének idején, 1861-ben alig négyezer magyar élt az államokban, mégis közülük közel ezren álltak be az unió hadseregébe. Ilyen nagy arányban egyetlen más nép sem vett részt a rabszolga felszabadító harcokban. A magyar nép katonai erényeit bizonyítja, hogy közülük kettő lett altábornagy, öt dandártábornok, 15 ezredes, 2 alezredes, 14 őrnagy, 15 százados.⁴¹ Közülük is a legnagyobb karriert *Asbóth Sándor* (1810–1868) futotta be. Mérnökként dolgozott a Lánchíd építésénél. 1848–49-es szabadságharc idején vezérkari százados lett Vetter Antal honvédtábornok törzsénél. Harcolt a délvidéken, majd a komáromi vár erősítési munkálatait irányította. Részt vett a kápolnai csatában, majd április 19-én a nagysallói ütközetben az ő irányításával tudtak a honvédek hidat verni a Garamon. Nemsokára őrnagyi rangot kapott, s július 16-ától – már újabb előléptetés után –, alezredesként, Kossuth Lajos kormányzói hivatalának ka-

³⁹ Gál István: *Magyarország és az angolszász világ*. Budapest, Argumentum Kiadó, 2005. 197. o., Várdy Béla: Kossuth amerikai „diadalútja” 1851–1852. *Debreceni Szemle*, 1998). 331. o., Várdy Béla: Kossuth hatása az amerikai társadalomra és közgondolkodásra. *Valóság*, 1999/9. 36. o., Balassa József: *Kossuth Amerikában. 1851–1852*. Budapest, Gergely, 1931, Jánossy Dénes: (szerk.): *A Kossuth-emigráció Angliában és Amerikában, 1851–1852*. Budapest, Egyetemi Nyomda, 1940. I. k.

⁴⁰ Ács Tivadar: *Magyarok az Észak-amerikai polgárháborúban. 1861–1865*. Budapest, Pannónia, 1964. 8. o.

⁴¹ Gál István: *Magyarország és az angolszász világ*. Budapest, Argumentum Kiadó, 2005. 233. o.

tonai osztályát vezette. A szabadságharc bukása után Kossuthot szárnysegédként követte előbb Törökországba, majd az Amerikai Egyesült Államokba. New York államban először a syracusei csatornaépítés főmérnöke lett, később ő állította fel az egyik legnagyobb acélkohót. Nyilvános pályázaton elnyerte New York városának egyik tervező és kivitelező mérnöki állását. Ő alkalmazta először járdaburkolásra a bitumenaszfaltot, és ő készítette a híres Centrál Park tervét. A polgárháború kitörésekor nyomban hadiszolgálatra jelentkezett. Többnyire magyarokból álló alakulatokat vezetett. Bentonville-t és Fayetteville-t az ő brigádja foglalta el. Az arkansasi Pea Ridge mellett fényes győzelmet aratott, pedig súlyos fejsébet kapott, másnap mégis nyeregbe szállt. Ennek hírére a kongresszus brigadéros tábornokká nevezte ki. Missourit és Arkansast teljesen megtisztította az ellenségtől. A floridai Mariannánál véres, de győztes ütközetben bal karját két helyen zúzták szét a golyók, egy pedig az arccsontjába fúródott és ezt a golyót soha többé nem lehetett eltávolítani. Betegsége ellenére a polgárháború végéig hadiszolgálatban maradt. A kongresszus mielőtt nyugdíjazta volna tiszteletbeli altábornaggyá léptette elő.⁴²

Zágonyi Károly (1824–1867?) a szabadságharc kitörésekor a Vilmos-huszárok közé állt. Közvetlen huszáratakkal kétszer is megmentette Bem életét. A második akciónál orosz fogságba esett, de onnan kalandos körülmények között megszökött és Amerikába utazott. A polgárháború kitörése után az északi konföderáció fővezére, John C. Frémont tábornok – Amerika leggazdagabb embereinek egyike – Zágonyival megismerkedvén, megbízta egy személye körüli gárda szervezésével. Ennek a feladatnak várakozáson felül megfelelt, kiválóan kiképzett csapatot szedett össze, ezért őrnagynak nevezték ki. Mivel a fővezér nem indult háborúba, gárdája sem mehetett nélküle s így történt, hogy a demokratikus érzelmű yankee-knek egyáltalában nem tetszett ez a hátországból állomásozó elit egység. Előbb csak zúgolódtak, később nyilvánosan felszólították a főparancsnokot, oszlassa fel testőrségét. Ily nyomás alatt mondta a fővezér Zágonyinak, hogy nagyon sajnálja, de a közvélemény ellen nem tarthatja őket, fel kell oszlatnia, hacsak valami hőstett által be nem bizonyítják, hogy szükség van rájuk. Zágonyi azonban nem azért volt Vilmos-husár, hogy ne tudná, mi a bravúr. Nyergeltetett és 150 gárdistával megindul ellenséget keresni. Mondták neki, hogy Springfieldnél van ellenség; odamegy, de az ellenség tiszteres rúlerőben, egy széles folyón túl, az erdő sűrűje oltalma alatt állomásozott; a folyó előtt egy fence (kihegyezett karókból álló amerikai kerítés) húzódott mértföldekre, ezt pedig kikerülni nem lehet. Ezért Zágonyi hátrafordult s azt mondta csapatának: utánam fiúk! Erre sarkantyúba vette lovát, átugratta a kerítést, beugratott a folyóba. Csapata példáját követve, utána ment. Átúszták a széles folyót, a túlparton megtámadják a meglepett ellenséget; sokakat lekaszabolnak, harcképtelenné tettek, míg az egész ellenség futásnak eredt. Ezért a vakmerőségéért Zágonyit „Springfieldi Hero”-nak nevezték el és ezredesnek nevezték ki. Minden lap hozta arcképét s azon momentumot ábrázoló jelenetet, midőn csapatával a kerítést ugratja s beleszökik a folyamba. Költők és hadtörténészek egész sora vállalkozott a Zágonyi-féle alakulat történetének megírására. A hetvenes években még a Washingtoni Capitolium kupolacsarnokában is megfestették a springfieldi halállovaglás csatajelenetét.⁴³

⁴² Ács Tivadar: *Magyarok az Észak-amerikai polgárháborúban. 1861–1865.* Budapest, Pannónia, 1964. 60. o.

⁴³ Ács Tivadar: *Magyarok az Észak-amerikai polgárháborúban. 1861–1865.* Budapest, Pannónia, 1964. 66. o., Dancs Lajos: *Naplójegyzetek, töredékek tízéves emigrationalis élményeimből.* Nagyszőlős, Székely, 1890. Pivány Jenő: *Zágonyi, a*

XÁNTUS JÁNOS, AKIBŐL OLD SHATTERHAND LETT

Xántus János (1825–1894), az Amerikai Egyesült Államokban ismert nevén John Xantus de Vesey, 1847-ben Pesten ügyvédi vizsgát tett. Honvéd tüzérként többek között részt vett a pákozdi csatában, huszár főhadnagyként Komárom védelmében. Egy kitérési kísérletnél elfogták és bebörtönözték. A fogságból megszökve, mivel olvasta Bölöni Farkas és Haraszty műveit, Amerikába emigrált.

Pénz, ismerősök és barátok nélkül úgyszólván minden foglalkozást megpróbált. Dolgozott, mint csatornaépítő munkás, cipőtisztító, zongoratanár, majd a New Orleans-i egyetememen vállalt oktatói állást. Majd az egyik vasútépítő társaság mérnök-rajzolója lett. Az Egyesült Államok középnyugati részén dolgoztak. Az indiánok természetesen ellenségesen fogadták az általuk csak „földkóstolóknak” nevezett fehér embereket. Xántus végtelen tapintattal próbálta az ellenségeskedéseket elsimítani. Barátságot kötött a hazájukból már egyszer áttelepített szemiolokkal, majd a potawatomi törzsszel is. Az indiánokkal való megismerkedéséről így írt az 1852. december 1-jén kelt első haza küldött levelében: „Mikor tolmácsunk bemutatott, s megmondá a főnökekné, hogy én a nagy vízen túlról jöttem ide, azt kérdé: miért? – mire a tolmács azt válaszolá: mert országából kikergették. Ekkor a főnök pipáját kivévé szájából, topánját jobb lábáról levevé, s átnyújtá nekem, mint a barátságának legnagyobb jelét, mondván: Te igazi nekán (jóbarát) vagy, mert téged is éppúgy, mint minket kikergettek országodból, fogadd el barátságom e zálogát, s tarts velünk...”⁴⁴

Közben állandóan gyűjtötte a különböző törzsek néprajzára vonatkozó tárgyakat, fegyvereket, háztartási eszközöket, szobrokat stb. Emellett gyűjtötte a préri növényeit is és hazaküldte a Magyar Nemzeti Múzeumnak. 1855-ben a kansasi Fort Riley erődjében vállalt szolgálatot, mint szanitéc őrmester. Ekkor vette fel a kapcsolatot a Smithsonian Institutionnal, és küldte el nekik az összegyűjtött és megfelelően preparált addig ismeretlen növényeket és állatokat.

Gyűjtőmunkájának más területen való folytatása érdekében Xántus arra kérte az intézetet, hogy helyeztessék át a kaliforniai Tejon-erődbe, ahol minden korábbi eredményesebb gyűjtést végzett. Az intézet 1858. évi jelentése szerint Xántustól 2000 madarat, 200 emlősszállatot, sok halat, hiüllőt, rovarstb. kaptak.⁴⁵ E rendkívüli kutatások eredményeként felmentették katonai szolgálat alól, és így minden idejét a tudományokra áldozhatta. A Kaliforniai-félszigetnél vizsgálta a tengeráramlást, emellett a vidék faunáját és flóráját is vizsgálta. Munkássága eredményeként a Philadelphiai Tudományos Akadémia tagjává választották. A Smithsonian Institution segítségével a magyarországi múzeumoknak is

springfieldi hős. Emlékezés az amerikai polgárháborúban részveti magyarokról. Philadelphia, [s. n.] 1910., Kónya László: Zágonyi Károly, a springfieldi hős kiadatlan jelentései a győztes csatájáról. In: Forradalom és szabadságharc a Felső-Tisza vidéken. Nyíregyháza, Periférián Alapítvány, 1998. 71–77. o., Lukács Lajos: A missouri hadműveletek magyar vonatkozásai. Frémont tábornok és a magyar emigránsok 1861–62-ben. Hadtörténelmi Közlemények, 1994/1. 84–88. o., Merényi Gábor: A springfieldi halálroham. Honismeret, 1986. 6. sz. 44–45. o., Kónya László: Zágonyi Károly, az 1848–49-es szabadságharc főhadnagya, Amerika hőse. In: Szatmáriak az 1848/49-es szabadságharcban. Szatmárnémeti, Identitas, 1999. 63–69. o.

⁴⁴ Prépost István: (szerk.): Xántus János levelei Északamerikából. Pest, Lauffer – Stolp, 1858.

⁴⁵ Balázs Dénes: Magyar utazók Amerikában. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1995. 40. o.

tudott küldeni a gyűjteményéből. Ezért a Magyar Tudományos Akadémia 1859-ben levelező tagjává választotta, majd amikor Xántus 1862-ben hazatért az Akadémián megtartotta székfoglaló előadását: „Adatok a tengeri természet földrajzához” címmel. Ezután ismét visszament Amerikába, ahol a külügyminisztérium kinevezte Mexikóba konzulnak. Ez újabb 30 láda gyűjteményt eredményezett.

Xántus 1864-ben végleg hazaköltözött Magyarországra. Részt vett a főváros állatkertjének a megszervezésében és annak első igazgatója lett. Emellett vezette a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályát is, amelyből később létrehozták a Néprajzi Múzeumot. Egyik alapítója volt a Magyar Földrajzi Társaságnak is. Négy kalandos útikönyvet és több mint kétszáz ismeretterjesztő tanulmányt írt. Több növény és állatfaj tudományos neve állított emléket Xántusnak: a fészkesek családjába tartozó *Chaenactis xantiana*, a kolibrifélék közül a *Xylocharis xantusii*, a gekkófélék közül a *Phyllodactylus santi*, a pikelyes hullók egyik családjának tudományos neve: *Xantusiidae*.⁴⁶

Egy ilyen életút joggal keltette fel a kortársak figyelmét. (Még nem is említettük 1868–1870 közötti Délkelet-ázsiai kutatóútját.) Így történhetett, hogy a később világhírűvé vált német író Karl May megkérte Xántust, engedje meg neki, hogy róla mintázza regényei főhősét Old Shatterhand-et. Az erről szóló levél megtekinthető a drezdai Karl May Múzeumban.⁴⁷ Old Shatterhand történetek híres Henry Karabélyá, Benjamin Tyler Henry fegyverének egyik prototípusa a győri Xántus János Múzeumban található. Az ezüst markolaton jól látható a John Xantus név. A tipikus észak-amerikai, 16 lövetű ismétlőfegyver kora forradalmi újításának számított.

⁴⁶ Könnyű László: A világgjáró Xántus János Amerikában. *Földrajzi Múzeumi Tanulmányok*, 1989. 29. o., Kubassek János: Xántus kutatások Amerikában. *Földrajzi Múzeumi Tanulmányok*, 2006. 89. o.

⁴⁷ Havasné Bede Piroska – Somogyi Sándor (szerk.): *Magyar utazók, földrajzi felfedezők*. Budapest. Tankönyvkiadó, 1973. 167. o.